

Ivona Grgurinović

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju

igrgurin@ffzg.hr

UDK 821.111-992

821.111.07 West, R.

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 18.01.2008.

Prihvaćeno: 01.02.2008.

Načini konstruiranja Drugoga u putopisu »Crno janje, sivi sokol« Rebecce West

*U radu se izlaže kratka povijest putopisnog žanra, posebice promjene u njegovoj strukturi uvjetovane povijesnim okolnostima. Putopis *Black Lamb and Grey Falcon* smješta se u širi kontekst britanskog putopisa između dva svjetska rata te iznose faktografski podaci o njemu. Pomoću pojmova anti-osvajanje (Mary Louise Pratt) i Montesquieov efekt (Pierre Bourdieu) pokušava se prikazati na koji način ovaj putopis konstruira Balkan kao europsko Drugo.*

Ključne riječi: putopis, anti-osvajanje, stereotip, Montesquieov efekt, Balkan

Uvod

Stupanje putopisa u središte zanimanja književne teorije i društvenih i humanističkih znanosti relativno je nedavno datuma: u posljednjih nekoliko desetljeća on se proučava ne samo kao književni tekst, već i kao tekst kulture.

U prvom dijelu ovog rada izlaže se kratka povijest žanra u kojoj se promjene u strukturi putopisa povezuju s određenim povijesnim okolnostima, što je od iznimne važnosti s obzirom na činjenicu da se putopis u novijem proučavanju promatra upravo kao refleksija povijesnih i društvenih mijena (Pratt, 1992; Blanton, 1997) te diskurzivnih ograničenja koja djeluju na autora (Mills, 1992), a putopis *Black Lamb and Grey Falcon* (*Crno janje, sivi sokol*) smješta se u širi kontekst britanskog putopisa između dva svjetska rata.

Putopis koji je predmetom analize zatim se iščitava upravo kao tekst kulture i, pomoću terminologije autora koji su se bavili upravo putopisom (Mary Louise Pratt) i nekih kojima on nije bio u središtu zanimanja (Pierre Bourdieu), naznačuje se kako putopis iz naslova rada funkcionira unutar mehanizama koje Mary Louise Pratt naziva anti-osvajanjem, a Bourdieu Montesquieovim efektom, te kako su ta dva mehanizma, po načinima funkcioniranja, povezana.

Kratka povijest žanra

Putopisna književnost ima dugu i nestalnu povijest koju je, do prije nekoliko desetljeća, s osvitom postmoderne, uglavnom živjela na rubu zanimanja književnopovijesnog i književnoteorijskog proučavanja (usp. Duda, 1998). Međutim, sada ona, zajedno s drugim donedavna marginaliziranim žanrovima, primjerice autobiografijom i dnevnikom, dolazi u središte zanimanja ne samo književnih povjesničara i teoretičara, već i znanstvenika ostalih humanističkih, ali i društvenih disciplina, koji je proučavaju kao svjedoka povijesti, društva, mentaliteta, imperijalnih odnosa, promjena u poimanju subjektivnosti. Putopisac se u neku ruku ponaša gotovo kao pra-etnograf, donosi obavijesti o drugim kulturama i njezinim pripadnicima, a u isto vrijeme čitateljima, koji od njegovog djela imaju vremenski odmak, već po samom načinu selektiranja i pripovijedanja informacija govori i o samom autoru i njegovoj matičnoj kulturi. On svojoj matičnoj kulturi posreduje informacije o mjestu koje posjećuje, a, isto tako, stranoj kulturi predstavlja elemente vlastite. Ne putuju samo ljudi, već i kulture (Clifford, 1988) i teorije (Said, 1983: 226-248). Putovanje je važan trop ne samo u književnosti već i u znanosti, a zapisi s putovanja igraju važnu ulogu u konstruiranju Drugoga.

Struktura putopisa s vremenom je doživljavala značajne promjene koje neki autori povezuju sa specifičnim povijesnim okolnostima. U svojoj knjizi *Travel Writing. The Self and the World* Casey Blanton dijeli putopise po liniji odnosa između unutrašnjeg svijeta autora i vanjskog svijeta koji se opisuje, i to na dva idealna tipa koja rijetko kao takva postoje u praksi: impersonalni i autobiografski putopis. Impersonalni putopis ima linearnu strukturu, što znači da nema uspona i padova radnje ili organizacije dramske strategije (Blanton, 1997: 4). U ovu vrstu putopisa ubrajaju se priče mornara, hodočasnika i trgovaca. Kako se mijenjala svrha putovanja, kaže Blanton, od političkih ili trgovačkih prema putovanju samom, dakle, kada se počelo putovati radi putovanja samog, mijenjaju se i narativne tehnike putopisa. Putopisac unosi više autobiografskih elemenata u tijelo putopisa, on postaje refleksivniji, veću važnost dobivaju »pitanja religije, politike i društvenog ponašanja« (Blanton, 1997: 4). Ova promjena nastupila je s početkom razvoja samosvijesti pripovjedača u 18. stoljeću.

Mary Louise Pratt također povezuje promjenu u načinu pisanja putopisa s povijesnim okolnostima (1992), napose s dva događaja koja su se odigrala 1735. godine. Tada je Carl Linne objavio *Systema Naturae*, djelo u kojem je iznio sustav klasificiranja

životinjskog i biljnog svijeta na planetu, čime je učinjen prvi korak znanstvenog »uređivanja« svijeta koji nas okružuje, stvaranja reda iz kaosa. Ovo je djelo imalo značajne reperkusije na usustavljanje svijeta, a njegovi učenici su se nakon objelodanjanja sustava proširili Europom u pokušaju izvršenja »mesijanske strategije« (Boorstin, citirano prema Pratt, 1992: 25). Linneova klasifikacija i istraživanja koja su je slijedila imali su u određenom smislu učinak misionarstva: dok su kršćanski misionari širili vjeru i preobraćivali »neprosvijecene«, Linneovi učenici pokrenuli su jedan sekularni globalni pokret, čija je misija bila »popularizacija znanstvenog istraživanja« i koji je »zone kontakta¹ učinio poprištima intelektualnog, a ne samo manualnog rada« (Pratt, 1992: 27). Iz ovih istraživanja nastala je cijela literatura koja opisuje takve pothvate, a ono što ona nudi jest »priča o 'anti-osvajanju', kojom prirodoslovac oprirodňuje globalnu prisutnost i autoritet europske buržoazije. Ova priča prirodoslovca zadržat će ogromnu ideološku snagu kroz cijelo 19. stoljeće, a u velikoj je mjeri prisutna i danas« (Pratt, 1992: 28). U tom suptilnom obliku potčinjavanja uspostavlja se utopijska slika europskoga buržoaskog subjekta »koji je u isto vrijeme nevin i imperijalistički, koji potvrđuje bezazlenu hegemonijsku viziju koja ne uspostavlja aparat dominacije« (Pratt, 1992: 34-35).

Drugi događaj koji Mary Louise Pratt izdvaja kretanje je na put prve znanstvene ekspedicije koja je trebala odrediti oblik Zemlje.² Ona označuje pomak u »otkrivanju« Zemlje: naglasak je sada na istraživanju i mapiranju unutrašnjosti kontinenata, za razliku od pomorskih istraživanja koja su joj prethodila. Ova ekspedicija označuje i pomak u slici koju Europa stvara o samoj sebi i globalnim odnosima koje uspostavlja. Zapisi s putovanja postaju zapisi o preživljavanju (*survival literature*), građanski opisi (*civic description*) i navigacijske pripovijesti (*navigational narrative*). Produkt ovih znanstvenih ekspedicija (uključujući i Linneove učenike koji su obilazili svijet pokušavajući ga klasificirati i "urediti", smjestiti u okvir znanosti) putnički su zapisi koji će predstavljati model za buduće autore. Mary Louise Pratt dijeli ih na dva modela koja postaju vidljiva u 18. stoljeću (1992): »znanstveni putopisi« i oni »sentimentalni« u kojima autori pokušavaju »sentimentalizirati i/ili glorificirati iskustva pripovjedača u neprijateljskom okruženju« (Blanton, 1997: 13).

Oba događaja epitomiziraju prosvjetiteljsku ideju o *uredivosti* svijeta racionalnim alatima znanosti, ideju koja će postati i ostati jedan od najčvršćih temelja zapadnjačkog shvaćanja svijeta i argument nadmoći takvog diskursa. U isto vrijeme, dakle u 18. stoljeću, dolazi do procvata putopisa kakvog ga danas poznajemo. Do kraja 18. stoljeća »želja [za putovanjem] zamjenjuje dužnost kao motiv putovanja« (Dennis Porter,

¹ Mary Louise Pratt zone kontakta definira kao »prostor kolonijalnih susreta, prostor u kojem zemljopisno i povijesno odvojeni narodi dolaze u međusobni kontakt i uspostavljaju trajne odnose koji obično uključuju prisilu, radikalnu nejednakost i neukrotivi sukob.« (1992: 6; moj prijevod)

² Cilj je ove znanstvene ekspedicije pod francuskim vodstvom bio utvrditi je li Zemlja sfera, kako je držala kartezijanska (francuska) geografija ili, po Newtonovoj hipotezi, sferoid ravan na polovima. Ekspedicija je predstavljala diplomatski trijumf europske znanstvene zajednice jer je španjolski dvor po prvi put dopustio istraživanje svojih južnoameričkih posjeda prema kojima je do tada gajio posesivnu protekcionističku politiku u strahu od krađe tamošnjih bogatstava.

citirano prema Blanton, 1997: 16). Putovanje postaje izvor užitka, zadovoljenje želje za znanjem, ali i sredstvo bijega.

Razdoblje između dva svjetska rata često se u Velikoj Britaniji naziva »zlatnim dobom putopisa« (usp. Fussell, 1980). Mnogi pisci koji su se već etablirali kao autori u nekom od »velikih« žanrova u ovom razdoblju pišu putopise: Graham Green, George Orwell, Evelyn Waugh i dr. Fussell drži da su ovi autori željeli pobjeći iz domovine nakon Prvog svjetskog rata jer su se posljedice tog sukoba u Velikoj Britaniji posebno okrutno odražavale, a zbog nadolazeće prijetnje novoga svjetskog sukoba težilo se i određenom bijegu od realnosti, ali i željom za upoznavanjem drugih, manje »depresivnih« krajeva (1980). Tako je i putovanje postalo »najmoćniji trop generacije«, a egzistirala je i posebna atmosfera putovanja koja se odražavala ne samo u putopisima, već i u mnogim drugim onodobnim umjetničkim tekstovima. Hellen Carr drži da se u putopisima ovog razdoblja granica između »nas« i »njih« (Drugih) sve više gubi te da »ostatak svijeta' gubi svoju izrazitu drugost« (2005: 81) (prizivajući citirano djelo Mary Louise Pratt u kojem se kaže kako putopisna književnost u 18. i 19. stoljeću »proizvodi 'ostatak svijeta' za Europljane« (1992: 5)). Međutim, držim da je u putopisu o kojem je ovdje riječ ta granica itekako jasna, a autorica je uspostavlja na način koji će biti opisan dalje u tekstu. Ovakvo konstruiranje drugosti promatram u kontekstu tvrdnje Marije Todorove kako je Balkan opisivao kao europsko drugo (1992: 15).

Dakle, u ovo plodno žanrovsko razdoblje smješta se i putopis *Black Lamb and Grey Falcon*,³ za koji je građa prikupljena upravo u osvit Drugoga svjetskog rata, i koje je isto tako proizvod »atmosfere putovanja« o kojoj govori Paul Fussell. Autorica je u tadašnju Jugoslaviju putovala u više navrata, u razdoblju od 1936. do 1938. Doživljaje i impresije s ukupno tri putovanja na ove prostore sabrala je u putopis koji broji više od milijun riječi, a prvi je put tiskan 1941. Sam putopis mreža je autoričinih impresija o ljudima i zemlji te gustoga povijesnog teksta u kojem iznosi ključne događaje koji su obilježili ovaj prostor. Takav uzorak pisanja vidljiv je već u prologu, u kojem se autorica prisjeća kada je prvi put izgovorila riječ »Jugoslavija«:⁴ oporavljajući se od operacije u londonskoj bolnici na radiju čuje vijest o atentatu na kralja Aleksandra. Sam putopis sastavljen je od dvanaest velikih cjelina (poglavlja)⁵ u kojima se ponaosob obrađuju pojedine regije. S autoricom putuje njezin suprug, a ostali su suputnici njezini prijatelji Jugoslaveni.⁶ U *Prologu* objašnjava početak svog interesa za Jugoslaviju,

³ Putopis sam čitala u izvorniku, na engleskom jeziku. Citati se navode u mom prijevodu. Bibliografski podaci dostupni su na kraju teksta.

⁴ »Zaista, sjećala sam se kada sam po prvi put izgovorila ime »Jugoslavija«, a to je bilo prije samo dvije i pol godine, 9. listopada 1936.«

⁵ *Prolog, Putovanje, Hrvatska, Dalmacija, Ekspedicija, Hercegovina, Bosna, Srbija, Makedonija, Stara Srbija, Crna Gora, Epilog* te opsežni podaci o bibliografiji iz kojih je autorica crpila podatke o zemlji.

⁶ Pri samom dolasku u Zagreb dočekuju je Konstantin (»Srbin, tj., Slaven, član pravoslavne crkve, iz Srbije (West, 1994: 41)), Valetta (»profesor matematike na zagrebačkom sveučilištu, Hrvat, tj., Slaven, član rimokatoličke crkve, iz Dalmacije.« (West, 1994: 41) i Marko Gregoriević (»kritičar i novinar, Hrvat iz Hrvatske« (West, 1994: 41) koji će joj u raznim dijelovima putopisa biti suputnici, među ostalim likovima s kojima je putovala i koje je susretala na putu. Ova tri lika epitomiziraju tadašnje političke raskole u Jugoslaviji: Konstantin, koji vjeruje u zajednicu između Srba, Hrvata i Slovenaca i namještenik je vlade u Beogradu (»Za njega je država Srba, Slovenaca i Hrvata pod nadzorom središnje vlade u Beogradu bila potreba ako

osvrće se na povijest Habsburške Monarhije, a napose piše o carici Elizabeti Austrijskoj. U poglavlju *Putovanje* opisuje putovanje od Salzburga do Zagreba. Putuje vagonom prvog razreda i opisuje svoje suputnike u odjeljku, posebice skupinu Nijemaca. Poglavlje o Hrvatskoj sastoji se od sljedećih dijelova: *Zagreb I, II, III, Šestine, Dva dvorca, Zagreb IV, V, VI, VII*. U njemu se autorica i njezin suprug sastaju s trojicom prijatelja, pjesnikom Konstantinom (izmišljeno ime za srpskog pjesnika Stanislava Vinavera), Markom Gregorievićem, Hrvatom, kritičarom i novinarom te Valettom, profesorom matematike na zagrebačkom sveučilištu. S Konstantinom će se ponovno susresti u Sarajevu i on će biti njihov suputnik i u kasnijim dijelovima putovanja.

Osim opisivanja odnosa među Hrvatima i Srbima te pristalicama i protivnicima cjelovite Jugoslavije kroz odnos ova tri lika, u ovom dijelu opisuje grad Zagreb, donosi nekoliko kraćih osvrtu na ljude koje sreće na ulici, većinom seljake koji prodaju voće i povrće na Dolcu, povijest odnosa među Hrvatima i Habsburgovcima i Hrvatima i Mađarima i osvrće se na neke povijesne ličnosti (ban Jelačić, mađarski i habsburški vladari, Stjepan i Antun Radić). Na nekoliko mjesta govori i o religiji, crkvenim sporazumima, umjetnosti. Autorica i njezini suputnici posjećuju Šestine i dva dvorca u blizini Zagreba.

Iz Zagreba putuje na jug. Poglavlje o Dalmaciji sastoji se od sljedećih dijelova: *Sušak, Senj, Rab, Split I, II, Salona, Trogir, Split III, Korčula I, II, Dubrovnik (Ragusa) I*. Divi se stanovnicima ovog dijela zemlje, posebice zato što su obranili Zapad od Otomana. U Splitu se divi rimskoj arhitekturi i donosi povijest grada, posebno se osvrćući na cara Dioklecijana. S posjetom svakome mjestu preporučava i njegovu povijest.

U dijelu pod nazivom *Ekspedicija* autorica posjećuje Cavtat, Perast, Kotor, donosi i kratko poglavlje *Kući preko Grude* te još jedno iz Dubrovnika pod nazivom *Dubrovnik II*.

Kratko poglavlje o Hercegovini sastoji se od potpoglavlja *Trebinje* i *Mostar*. Supružnici West posjećuju tržnicu u Trebinju i staru tursku kuću gdje susreću čovjeka koji im priča povijest te kuće. Nakon toga posjećuju Mostar.

U poglavlju o Bosni (*Na cesti, Sarajevo I, II, III, IV, V, VI, VII, Ilidža, Trebović, Travnik, Jajce I, II, III, Jezero, Sarajevo VIII*) najviše se zadržava na Sarajevu, njegovoj povijesti i prekretničkim događanjima koji su se tamo odigrali, posebice ubojstvu nadvojvode Franje Ferdinanda koje minuciozno opisuje, fokusirajući se velikim dijelom na aktere tog događaja, na karakter Franje Ferdinanda i njegove supruge, odnose koji su tada vladali na habsburškom dvoru te na atentatore. U Sarajevu se ponovno susreće s Konstantinom koji će je pratiti i dalje na putovanju, divi se muškarcima i ženama koje susreće i komentira odnose među spolovima.

---

se ovi ljudi žele oduprijeti talijanskom i srednjoeuropskom utjecaju na zapadu te pritisku Bugarske, koji na kraju može postati srednjoeuropski pritisak, na istoku.« (West, 1994: 42)), Valetta, hrvatski »autonomaš« (»On je protiv Jugoslavije; federalist je i vjeruje u autonomnu Hrvatsku.« (West, 1994: 42)) i Gregoriević, koji je također pristaša ujedinjene Jugoslavije i za kojeg je »(...) Valetta jednostavno izdajnik«; »(...) boreći se protiv Mađara za pravo Hrvata da sami vladaju svojom zemljom i koriste vlastiti jezik. Kako bi se Hrvati mogli ujediniti sa svojom slobodnom braćom Srbima i Slovencima, izdržao je siromaštvo, zatvor i izgnanstvo. Stoga je za njega Jugoslavija kraljevstvo nebesko na zemlji.« (West, 1994: 42)).

Poglavlje *Srbija* najdulje je u knjizi i sastoji se od dijelova: *U vlaku, Beograd I, II, Topola, Franzstal, Fruška Gora, Beograd III, IV, V, VI, VII, VIII, IX*. U Beogradu upoznaje Konstantinovu suprugu Gerdu, Njemicu nacionalističkih stavova koja prezire Slave i kroz koju Rebecca West kanalizira svoje protu-nacističke stavove. Nije oduševljena ni Beogradom u kojem joj smeta pretjerani luksuz vladajućih struktura koji je u ogromnoj suprotnosti sa siromaštvom većine stanovništva zemlje. Priča povijest Srbije i tragediju Prvoga svjetskog rata.

U poglavlju o Makedoniji (*Južna Srbija*), koje se sastoji od dijelova: *Skopje I, II, III, Matka, Skopska Crna Gora, Samostan ispod skopske Crne Gore, Bardovci, Nerezi, Na cesti, Ohrid I, II, III, IV, Poslijepodne u Strugi, Sveti Naum, Ohrid V, Na cesti, Bitolj I, Kaimakshalan, Bitolj II, Na cesti, Skoplje, Đurđevdan I, II*, divi se bizantinskoj kulturi, posjećuje crkve i manastire, palaču turskog paše u Bardovcima i razgledava freske u bizantinskoj crkvi u Nerezima. U Ohridu upoznaje biskupa Nikolaja kojeg smatra jednim od najzanimljivijih ljudi koje je upoznala. Najsnažniji je prizor onaj kada posjećuje slavje priređeno u povodu Dana Sv. Jurja (Đurđevdan) i, zgrožena, svjedoči obrednom žrtvovanju janjeta.

Poglavlje *Stara Srbija* (tj. Kosovo) dijeli na: *Kosovsko polje I, Gračanicu, Prištimu, Kosovsko polje II, Kosovsku Mitrovicu I, II, Peć I, II*. Opisuje Kosovsko polje na kojem su Srbi davne 1389. izgubili bitku s Turcima te crkvu u Gračanici u kojoj se nalaze mnogi važni aspekti srpske kulture koji su uništeni nakon turskog osvajanja. Opisuje srpsku povijest prije 1389. s posebnim naglaskom na život kralja Stefana Dušana. U ovom dijelu Konstantin recitira narodnu pjesmu o bici na Kosovskom polju.

U poglavlju o Crnoj Gori (*Na cesti, Kolašin, Podgorica, Skadarsko jezero, Cetinje I, II, Budva*) prepričava povijest zemlje. Odlazi na planinarski izlet u Kolašin, ali joj se život nađe u opasnosti kada se lokalni vodič izgubi.

U *Epilogu* se Rebecca West osvrće na važnost svog znanja o Jugoslaviji do 1941. u kontekstu Drugoga svjetskog rata. Komentira prirodu carstava i uzroke uspona Hitlera u Njemačkoj i Mussolinija u Italiji. Izriče svoje razočaranje britanskom politikom u 1930-ima kada je tadašnji premijer Chamberlain prakticirao politiku popuštanja Hitleru, umjesto zauzimanja čvrstog stava prema njegovoj ekspanzionističkoj politici. Uspoređuje Britaniju 1930-ih sa srpskim porazom na Kosovskom polju 1389. i upozorava na strašne posljedice poraza. Na kraju, hvali hrabrost naroda Jugoslavije koji su odbili kapitulirati pred Hitlerom i tako postali primjer ostatku zaraćene Europe.

Jedna je od glavnih tema u knjizi i šteta koju je ljudskoj povijesti nanijela ideja žrtve koja je sastavni dio kršćanske i poganskih tradicija. Njezino gađenje prema toj ideji posebno dolazi do izražaja u Makedoniji kada svjedoči obrednom žrtvovanju janjeta prigodom proslave Đurđevdana. Porijeklo ideje o žrtvovanju pronalazi u kršćanskoj doktrini iskupljenja, koju posebno osuđuje i krivi za mnogo zla u ljudskoj povijesti.

Još jedna sveprisutna tema su i carstva i destruktivna uloga koju su odigrala kroz ljudsku povijest. Fokusira se na Otomansko Carstvo i Habsburšku Monarhiju. Međutim, kako i sama potječe iz imperijalne tradicije, ne osuđuje u potpunosti ideju carstva i smatra da u praksi može izvršno funkcionirati.

Osvrće se i na manihejstvo, posebice u poglavlju o Trogiru. Ovo heretičko učenje smatra korisnim životnim konceptom i koristi ga kao alegoriju povijesti, posebno njegov duboki dualizam, vječnu borbu između svjetla i tame, dobra i zla.

O odnosu među spolovima piše na osobnoj i društvenoj razini. Drži da muškarci i žene vide različite aspekte stvarnosti: žene su izrazito okrenute privatnoj sferi, a muškarci javnoj. Kroz cijelo putovanje svjedoči primjerima potlačenosti žena i suosjeća s ugnjetavanim ženama Makedonije, a na Kosovu je ogorčena prizorom u kojem žena vuče plug, a njezin suprug slobodno hoda uz nju. Međutim, iako feministkinja, a po nekim autorima i radikalna (usp., npr., Schweizer, 2001), na trenutke se čini kao da prihvaća tradicionalne uloge muškaraca i žena te se divi slavenskoj muškosti.

Anti-osvajanje

Mary Louise Pratt anti-osvajanjem naziva predstavjačke strategije kojima europski buržoaski subjekt pokušava osigurati vlastitu nevinost, dok u isto vrijeme potvrđuje europsku hegemoniju (1992: 7). Autorica odabire ovaj termin kako bi naglasila suprotnost tog »nevinog« oblika potčinjavanja i ranije imperijalne retorike materijalnog osvajanja, a koristi ga uglavnom u kontekstu znanstvenih i istraživačkih narativa koji su nastali kao produkt lineovskog pothvata usustavljanja svijeta, ali i putopisa koje su uslijed kontakta s ne-europskim narodima pisali Europljani od sredine 18. pa sve do 20. stoljeća.⁷ Povijest anti-osvajanja započinje s dvama gore navedenim događajima koja su obilježila 1735. godinu, ali su označila i promjenu u europskoj »planetarnoj svijesti« (Pratt, 1992) te rezultirala novim eurocentrizmom u kojem se materijalna stvarnost (priroda) usustavljuje klasifikacijom europskog porijekla pomoću alata europske znanosti i prosvjetiteljskog racionalizma. Glavni protagonist anti-osvajanja, kojeg autorica ponekad naziva »muškarcem-koji-gleda« (*seeing man*) – imperijalni je subjekt čije oči pasivno promatraju i u isto vrijeme posjeduju. Anti-osvajanjem se, dakle, alatima prirodoslovlja i mapiranja prostora svakom fizičkom prostoru na Zemlji može nametnuti europski diskurzivni red.

Ako preoblikujemo i parafraziramo ovaj termin te ga primijenimo na putopis *Black Lamb and Grey Falcon* te sintagmu *seeing-man* [muškarac koji gleda] zamijenimo sintagmom *seeing-woman* [žena koja gleda],⁸ a alate prirodoslovlja zamijenimo alatima historiografije kojima se autorica služi u pisanju ovog putopisa, dobivamo vrlo korisno sredstvo kojim se mogu učiniti transparentnima mehanizmi koji ovaj putopis čine diskursom anti-osvajanja.

⁷ Međutim, autorica drži da se ovakve strategije ne odnose nužno samo na putopise i ostale narative proizašle iz kontakta s ne-europskim narodima: »Čitatelji europskih putopisa ističu da mnoge konvencije i strategije pisanja koje ovdje povezujem s imperijalnom ekspanzijom karakteriziraju i putopisnu književnost o Europi.« (Pratt, 1992: 10).

⁸ Analizu djela iz rakursa feminističke teorije (s obzirom na bremenitost pojma *seeing-woman*) naznačujem kao daljnji korak u analizi kojem može biti posvećen poseban rad.

U tekstu autorica, osim vlastitih doživljaja na putovanju i opisivanja stvar(nost)i koje je okružuju, kao sredstvo posredovanja informacija o uzburkanom prostoru koje posećuje koristi i njegovu jednako uzburkanu prošlost, a tkivo cijelog putopisa isprepletano je pripovijedanjem povijesnih događaja. Takav *modus operandi* vidljiv je već u prologu, kako navodim ranije u tekstu. Tako, u naratološkoj maniri, pošiljatelja⁹ ovog putopisa možemo locirati u tom istom prologu, u jednom povijesnom događaju (atentat na kralja Aleksandra i sve što tome slijedi u samom tekstu), pa se već tu anticipira jedna od okosnica putopisa – mreža velikih povijesnih događaja (atentata, bitaka, života kraljeva i princeza). Pomoću tih historiografskih alata Rebecca West (jednako kao što prirodoslovci kod Mary Louise Pratt mapiraju prostor) za svoje čitatelje mapira vrijeme, gradeći određenu povijesnu sliku o »jugoistočnom kutku Europe« o kojem, kako sama kaže, nije ništa ni znala prije svog putovanja (1994: 21). Povijest koju priča Rebecca West politička je povijest osvajanja, carstava, careva i ratova. Ona pomoću nje mapira, iscrtava, usustavljuje i slaže sliku prostora i vremena koji su u potpunosti određeni samovoljom vladara i velikih događaja i pomoću racionalnih alata znanosti gradi diskurs o Jugoslaviji. Pomoću činjenica »velike« povijesti stvara red iz kaosa pri čemu je kaos u ovom slučaju neznanje zapadnih čitatelja o povijesti ovih prostora koju autorica kroz »nevinu« formu putopisa daje svojoj publici. Ljudi/narod u njenom diskursu uvijek su stavljeni u položaj kolektivnog »oni«, mase, dok je autorica u položaju pojedinca, koji na temelju svog »objektivnog« znanja kojim ju je oboružala povijest »promatra« povijesni okoliš i na određeni simbolički način ga, svojim znanjem o njemu, prisvaja. Ova tvrdnja može se potkrijepiti u gotovo svakom poglavlju putopisa jer je cijeli premrežen povijesnim podacima, od bitke na Kosovskom polju, povijesti Habsburške Monarhije, Splita, Sarajeva, sarajevskog atentata, jugoslavenskih vladara, povijesnih odnosa između Hrvata, Mađara, Srba, Otomana itd.

Jedan od elemenata diskursa anti-osvajanja jest i "romantiziranje" povijesti i ljudi. U tekstu je to vidljivo u predstavljanju i poimanju,¹⁰ a takav se diskurs jednostavno može sagledati u kontekstu anti-osvajanja, posebice s obzirom na činjenicu da autorica dolazi iz zapadne industrijske države u državu gdje je većina stanovništva još uvijek ruralna. U citiranom ulomku oslikan je gotovo pastoralni ugođaj: ona putuje u prostor jednostavnosti, lišen zbrke i neiskrenosti modernog doba industrijalizacije koja je u njevoj vlastitoj domovini već odavno uzela maha.

Povijest koju autorica »ispisuje« na stranicama ovog putopisa gotovo je isključivo povijest velikih ideja koja se neprestano odražava u životu malog čovjeka kojeg predstavlja u romantičarskim i izrazito stereotipnim momentima.¹¹

⁹ Dean Duda hrvatski romantičarski putopis analizira alatima naratologije (polazeći od povezanosti putovanja i pripovijedanja), a kao njegova najčešćeg pošiljatelja navodi domoljublje i znatiželju (1998).

¹⁰ »(...) ovaj nas je vlak vodio u zemlju gdje je sve razumljivo, gdje je način života toliko iskren da dokida svaku zbrku. Ležala sam tako u tami i čudila se što prema Jugoslaviji gajim osjećaje kao prema vlastitoj domovini jer ovo je bila godina 1937., a zemlju nikada nisam ni vidjela do 1936.« (West, 1994:1); »U Jugoslaviji je postojao intenzitet osjećaja koji nije bio samo nevjerojatno snažan, već je imao i časno podrijetlo u strasti realizma, u cjelovitom vjerovanju.« (West, 1994: 58).

¹¹ »(...) svijetu gdje su seljaci pjevali u crkvi s iznimnom gorljivošću kojoj zavide naši pjesnici, znajući da su bez njega izgubljeni, i nosili nošnje veličanstvene u svom pokoravanju načelima dizajna kojem zavide naši slikari, znajući da su izgubljeni jer ih instinktivno ne poznaju.« (West, 1994: 75).

Svoje poimanje/prikazivanje nasilne povijesti balkanskog prostora navješćuje već na samom početku putopisa, u prologu:

«Nasilje je zaista bilo sve što sam znala o Balkanu: sve što sam znala o Južnim Slavenima. To znanje potjecalo je iz sjećanja na moje najranije zanimanje za liberalizam, na lišće otpalo iz džungle pamfleta, povezano vrpcom u najprašnjavijim zakucima staretinarnica, a kasnije iz predrasuda Francuza, koji riječ »*Balkan*« koriste kao riječ sile, koja označuje *rastaquouère*¹² oblik barbarstva.» (West, 1994: 21)

Zanimljivo je ovdje i distanciranje od predrasuda: predrasude imaju Francuzi, ali ne i ona, koja je na Balkanu našla svoju drugu domovinu. Međutim, riječi Balkan i »balkanizacija« poprimile su početkom 20. stoljeća pejorativni smisao, što pokazuje i Marija Todorova u djelu *Imaginarni Balkan* koje je postalo opće referentno mjesto kada se govori o »problemu« Balkana. Prema Mariji Todorovoj, »balkanizacija« nije označavala samo usitnjavanje velikih i snažnih političkih jedinica, već je postala i sinonimom za povratak plemenskom načinu života, zaostalosti, primitivizmu i barbarstvu (1999: 15).

Tek malo dalje u tekstu vidljiva je i njena centralistička pozicija subjekta koji potječe iz imperijalnog miljea:

«Moram priznati da jednostavno nisam znala ništa o jugoistočnom kutku Europe; a budući da je od tamo stalno dotjecala struja događaja koja je za mene predstavljala opasnost, koja je četiri godine prijetila mojoj sigurnosti i za to me vrijeme lišila mnogih blagodati, to znači da ništa nisam znala o vlastitoj sudbini.» (West, 1994: 21)

Ovdje se autorica ponovno postavlja u poziciju pojedinca nasuprot kolektivnom »oni«, a ono što se događa »tamo negdje« u jugoistočnom kutku Europe važno je u kontekstu njezine vlastite sigurnosti i sudbine.

Pojam anti-osvajanje, zahvaljujući svom oslanjanju na instrumente znanosti (u našem slučaju povijesti) može se povezati s onim što je Pierre Bourdieu u jednom od svojih tekstova nazvao »Montesquieuovim efektom«, u kontekstu kojeg možemo razmotriti učestale stereotipe kojima pribjegava autorica. »Montesquieuov efekt« znači »osobit efekt simboličkog nametanja kakav se proizvodi na taj način što se projekcijama društvene fantazme ili prekonstrukcijama predrasude superponira privid znanosti koji se postiže transferom metoda ili operacija neke razvijenije ili, jednostavno, uglednije, nauke« (Bourdieu, 1992: 207). Taj »efekt simboličkog nametanja« postiže se dakle retorikom znanstvenosti, tj. korištenjem instrumenata znanosti u legitimiranju diskursa koji je po svojoj prirodi stereotipan.¹³ Takva retorika temelji se na dva

¹² Od fr. *rastaquouère* – društveni uljez, skorojević (posebno onaj pretjerana ponašanja i odjeće porijeklom iz mediteranske ili južnoameričke zemlje); zanosan, ali nepouzdan stranac (1883.). Skraćeni oblik *rasta* u upotrebi je od 1905. (izvor: <http://www.etymonline.com/index.php?term=rastaquouere>)

¹³ U ovom tekstu Bourdieu analizira Montesquieuovo djelo *Duh zakona* i način na koji on pomoću retorike znanstvenosti legitimira svoja zapažanja o utjecaju podneblja na duh ljudi (1992: 197-207).

načela koherentnosti: proklamiranoj, naizgled znanstvenoj koherentnosti i onoj drugoj, skrovitoj, koju Bourdieu naziva mitskom. Znanstveni aparat služi kao legitimacijski instrument stereotipima sadržanima u mitskoj podlozi.

U putopisu *Black Lamb and Grey Falcon* ovaj mi se model čini posebno korisnim jer se autorica upravo služi alatom »jedne uglednije nauke«, zapadne historiografije toga vremena, a taj diskurs isprepleten je svakovrsnim stereotipima upravo o duhu naroda.

Primjerice, rečenica

»Mađari su divlji i ratnički romantici, dok su Hrvati divlji i ratnički intelektualci.«
(West, 1994: 49)

indikativna je te se uklapa u model Montesquieovog efekta jer se nalazi usred priče o povijesti Hrvata i njihovih vladara, domaćih i stranih, te otkriva upravo dva načela koherentnosti na kojima inzistira Bourdieu: s jedne strane imamo povijesne činjenice iz kojih najednom, s druge strane, izranja jedan mitski, stereotipni diskurs o narodnom »karakteru«.

Nadalje:

»Ova je služba bila impresivna jer je skup bio sastavljen od ljudi jedinstvene vrste zdrave snage. Na kraju smo izašli vani te stali na ulazu u crkveno dvorište i gledali muškarce i žene kako topoću niz puteljak prema selu hodajući kroz duboki snijeg, s poletom koji je bio uopćeni oblik posebne strasti koju su pokazali u crkvi. Nisam se prevarila u onome što sam pronašla među Jugoslavenima.« (West, 1994: 65)

Ovdje se ponavlja raniji romantičarski model stereotipizacije o zdravom narodu, stavljenom u ulogu kolektivnog »oni«.

U ovim i mnogim drugim izjavama kojima tekst obiluje (»slavska strast«, »Hrvati su, kao i svi Slaveni, demokratski narod sklon razmišljanju« (West, 1994: 100), »Slaveni stare ljepše od ljudi drugih rasa« (West, 1994: 70), "volio je putovati poput svih Slavena (o Stjepanu Radiću, West, 1994: 102), "(...) ovim su Slavenima mnoge stvari koje mi smatramo čudnima prirodne; čini se da ih ništa ne brine, sve dok zadovoljava neku stvarnu želju" (West, 1994: 141); »Bilo je s njegove strane tako karakteristično slavenski što nije rekao ništa o društvenoj nelagodi na ovoj večeri." (West, 1994: 157)) gradi se stereotip o jednom narodu, potkrijepljen povijesnim činjenicama, te se tako "nevinom" formom putopisa konstruira slika o Drugom.

Zaključak

Putopis ne predstavlja samo književni tekst, već i mehanizam koji učinkovito konstruira Drugog. Vidljivo je to iz mnogobrojnih putopisa kolonijalnog doba koji su u ovom procesu igrali važnu ulogu. Međutim, čak i kada se ne radi o tekstu koji nastaje

u zoni kontakta kako je definira Mary Louise Pratt, dakle o onome koji nije produkt istinske kolonijalne situacije, putopis služi ovoj svrsi. Analizom putopisa *Black Lamb and Grey Falcon* nekima od alata kojima su drugi autori analizirali kolonijalne putopise pokazuje se da čak i oni »unutareuropski« putopisi funkcioniraju kao hegemonijski tekstovi koji iznova perpetuiraju odnos izvjesne podređenosti te učvršćuju ili čak sami stvaraju stereotipne slike o predmetu o kojem pišu. Putovati i pisati o tome znači stupiti u prostor opterećen poviješću i značenjima, a autor takvoga teksta također dolazi iz nekog svog prostora, jednako toliko simbolički opterećenog. Ako još k tome taj autor potječe iz imperijalne tradicije čija se superiornost simbolički i doslovno uspostavlja tijekom stoljeća povijesti, tekst koji on proizvodi neizbježno uspostavlja moć nad tim Drugim kojeg stvara svojim diskursom.

Literatura

Blanton, C. (1997) *Travel Writing. The Self and the World*, New York: Simon » Schuster Macmillan

Boorstin, D. (1983) *The Discoverers*, New York: Random House

Bourdieu, P. (1992) *Što znači govoriti*, Zagreb, Naprijed

Carr, H. (2005) "Modernism and Travel (1880-1940)". U *The Cambridge Companion to Travel Writing*, Peter Hulme i Tim Youngs ur. Cambridge: Cambridge University Press

Clifford, J. (1988) *The Predicament of Culture. Twentieth Century Ethnography, Literature, and Art*, Cambridge, Massachusetts » London, England: Harvard University Press

Duda, D. (1998) *Priča i putovanje. Hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Zagreb, Matica hrvatska

Fussell, P. (1980) *Abroad. British Literary Traveling Between the Wars*, Oxford, New York, Oxford University Press

Mills, S. (1992) *Discourses of Difference. An Analysis of Women's Travel Writing and Colonialism*, London » New York, Routledge

Pratt, M. L. (1992) *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*, London i New York, Routledge

Said, E. W. *The World, the Text, and the Critic*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press

Schweizer, B. (2001) *Radicals on the Road. The Politics of English Travel Writing in the 1930s*, Charlottesville » London, University Press of Virginia

Todorova, M. (1999) *Imaginarni Balkan*, Beograd, Biblioteka XX. Vek

West, R. (1994) *Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia*, New York, Penguin